

DUŠAN TRÁVNÍČEK

PŘEHLED VÝVOJE ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFIE MEZI OBĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

D. Trávníček: *The development of geography in Czechoslovakia between the two World Wars.* — Sborník ČSGS 89:4:318—322 (1984). — The author deals with the development of the Czechoslovak geography from the origin of the Czechoslovak Republic in 1918 till World War II. He pays attention to important geographers and their work, and to the geographical institutes of Czechoslovak universities during that period.

Do vzniku samostatného Československa v r. 1918 a ještě i v prvních letech jeho existence byla vědecká geografie zastoupena jen na Karlově univerzitě v Praze. V r. 1920 přijalo Národní shromáždění republiky Československé zákon o vztahu české a německé Karlovy univerzity v Praze. Za původní univerzitu byla prohlášena česká Karlova univerzita. V červnu 1920 byla dosavadní pražská filozofická fakulta rozdělena na dvě, filozofickou a přírodovědeckou, na niž připadla i geografie. Obdobně byla geografie zastoupena i na nově zřízených univerzitách v Brně a v Bratislavě. V té době prodělávala česká geografie s určitým zpožděním vývoj, charakteristický pro střední Evropu vůbec. Hlavní pozornost se zaměřovala na fyzickou geografii, hlavně na geomorfologický výzkum. V Brně a v Bratislavě se univerzitní geografické ústavy začaly zakládat až začátkem dvacátých let. V prvním období se musely věnovat hlavně organizačním záležitostem, především budování a vybavování ústavů a vlastní vědecká činnost se tam začala rozvíjet teprve později.

Pražský geografický ústav na Albertově, vybudovaný V. Švambergem, připravil geografické podklady pro zdůvodnění československých územních nároků při mírových jednáních po skončení první světové války. V albertovských prostorách našel dočasný domov i Vojenský zeměpisný ústav. Jeho prvním velitelem se stal generál K. Rausch. V téže době se zároveň začalo přistavovat východní křídlo budovy na Albertově. Práce byly ukončeny v r. 1926. R. 1919 byl vedle Václava Švambergu jmenován druhým řádným profesorem Jiří Viktor Daneš, mimořádným profesorem se stal zakladatel československé ekonomické geografie Viktor Dvorský. Pro geomorfologii se habilitoval Václav Dědina. Jako lektoři tam působili Bedřich Šalomon, r. 1922 habilitovaný pro matematickou geografii a kartografii a tři roky nato mimořádný profesor, jakož i František Machát pro didaktiku středoškolské geografie. V r. 1924 se habilitoval pro geografii slovanských zemí Jiří Král, který však brzy potom přešel na bratislavskou univerzitu, právě tak jako pro antropogeogra-

fii a regionální geografii habilitovaný František Štůla. Docentem fyzické geografie se stal Vladimír J. Novák, docentem antropogeografie r. 1927 Josef Pohl—Doberský. Další habilitace se pak v Praze uskutečnily až téměř v polovině třicátých let. R. 1934 se pro fyzickou geografii habilitoval Josef Kunský a pro antropogeografii Julie Moschelesová. Rok nato se stal docentem kartografie a fyzické geografie Karel Kuchař.

Pražští absolventi se pochopitelně podíleli při zrodu moravské i slovenské univerzitní geografie. Tak se v r. 1921 na přírodovědecké fakultě v Brně habilitoval z regionální geografie František Koláček a brzy po něm na filozofické fakultě pro historickou geografii, dějiny geografie a historickou etnologii Bohuslav Horák. O tři roky později přišel jako docent pro fyzickou geografii František Vitásek. V r. 1930 se habilitoval František Říkovský, jehož hlavním oborem se stala sídelní geografie, r. 1939 pak ještě klimatolog a meteorolog Bohuslav Hrudička a fyzický geograf Jan Krejčí.

V Bratislavě po kratším působení J. V. Daneše se stal prvním geografem na univerzitě František Štůla. Ten však po trvalém onemocnění V. Dvorského již r. 1929 odešel do Prahy na Vysokou školu obchodní a jeho bratislavské místo obsadil jako mimořádný profesor Jiří Král. Po roce se habilitoval i Jan Hromádka.

Na pražské německé univerzitě byl nejvýznamnějším geografem Fritz Machatschek, který však odešel již r. 1924 do Curychu. Jeho místo obsadil dosavadní docent berlínské univerzity Bernhard Brandt, rovněž fyzický geograf. R. 1930 se stal docentem Karl A. Sedlmeyer, zaměřující se ve své činnosti převážně na fyzickou a ekonomickou geografii Československa. R. 1931 se habilitoval ještě Roman Lucerna. Svě studie zaměřil především na geomorfologickou a glaciologickou problematiku.

V prvním poválečném období byla v Československu na výši především fyzická geografie. Ke specializovanému zaměření jednotlivých badatelů docházelo teprve později. Kartografie se pěstovala především v Praze. Založení Státní sbírky mapové a vydávání komentovaných edic starých map Čech ve sbírce *Monumenta cartographica Bohemiae* ve třicátých letech velmi přispělo k rozvoji její historické složky. O vydávání tohoto díla se zasloužili především Václav Švambera a Bedřich Šalamon. Vyšly tak původní mapy Čech z období 1518—1720 spolu s odborným slovním doprovodem ke každé z nich, který zpracovali Ivan Honl, Karel Kuchař a František Roubík. Toto monografické zpracování však plynulý obraz mapového vývoje Čech nepřineslo. V téže době se geografové na pražské německé univerzitě pokusili o obdobný podnik, nazvaný *Kartographische Denkmäler der Sudetenländer*. Titul však zůstal jen rámcovým označením map rozdílného druhu, od skutečných památek až po práce lokálního významu. Nestejnou úroveň měly i doprovodné texty.

Ekonomická geografie, označovaná tehdy obvykle jako antropogeografie, utrpěla hned v zárodku citelnou ztrátu, způsobenou trvalým onemocněním Viktora Dvorského a jeho praktickým vyřazením z činnosti.

Historická geografie jako obor byla zastoupena jen na univerzitě v Brně, kde ji v celém rozsahu přednášel Bohuslav Horák. Jistou nevýhodou ovšem bylo, že administrativně byla přiřazena na filozofickou fakultu, i když měla své prostory v univerzitním geografickém ústavě. V Praze se habilitovali z historické vlastivědy Josef Vítězslav Šimák a po něm i Fran-

tišek Roubík. Jejich studie se tematicky překrývaly mnohdy s historicko-geografickými, zaměřovaly se však výlučně na oblast Československa. Užší spolupráce mezi oběma univerzitami se však nenavázala.

Byla již zmínka o tom, že hned po první světové válce se začal budovat vlastní československý Vojenský zeměpisný ústav v Praze. Jeho členy se stali mnozí z bývalých zaměstnanců vídeňského zeměpisného ústavu. V počátcích jeho existence ochotně přispívali radou jak univerzitní geografové v čele s V. Švambergem, tak i geodeti z pražské techniky, vedení J. Pantoflíčkem. Pro potřeby nově vzniklé československé armády se nejdříve upravovaly a doplňovaly staré rakouské mapy, avšak záhy začal tento ústav budovat geodetickou síť jako podklad pro nové vojenské mapování. Ve Vojenském zeměpisném ústavě se zároveň vychovávali odborníci a jako velitelé se uplatnili i Švambergovi a Danešovi žáci, A. Basl a J. Čermák.

Z mimouniverzitních geografických pracovišť zaslouží zmínky i Státní ústav statistický, kde pod vedením jeho ředitele Jana Auerhana vzniklo výzkumné vědecké pracoviště, tematicky zaměřené především na ekonomickou geografii. Jeho pracovníky byli pozdější Auerhanův nástupce Antonín Boháč, dále Jaromír Korčák, který se v padesátých letech stal profesorem přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity, a Karel Malík. Tito pracovníci publikovali především v časopise *Statistický obzor*, v němž vyšlo mnoho cenných příspěvků především z geografie obyvatelstva i ekonomické geografie.

Poměrně malá byla spolupráce představitelů univerzitní geografie se středoškolskými geografy, z nichž však mnozí měli i vynikající znalosti odborné, jako např. František Machát a po něm další lektor didaktiky geografie na Karlově univerzitě Josef Růžička. Odborně velmi zdatným středoškolským geografem byl i Stanislav Nikolau, autor řady středoškolských učebnic geografie a vydavatel oblíbeného populárního časopisu *Širým světem*.

Ke škodě geografie však v meziválečném období nedošlo k užší spolupráci mezi geografickými pracovišti jednotlivých vysokých škol a sporadické byly i kontakty osobní. A tak nebyly ani předpoklady pro vytvoření vlastní geografické školy. Většina geografů vycházela z idealistických filozofických názorů a na řadu z nich působila jako vzor německá a rakouská geografie, s nimiž naši geografové v dřívějším období přicházeli nejvíce do styku a z nichž i čerpali. Později se začal uplatňovat vliv francouzské a anglosaské školy.

První poválečné desetiletí pražské geografie je celkově třeba hodnotit pozitivně. Dobudoval se univerzitní geografický ústav, položily se základy k jeho knihovně a ke Státní sbírce mapové. Podstatně se zvýšil počet vyučujících geografie, která se vnitřně začala diferencovat. Rozhojňoval se i počet vydávaných geografických a kartografických publikací.

Druhé desetiletí již tak úspěšné nebylo. Předčasně byli z geografické činnosti vyřazeni J. V. Daneš a V. Dvorský, v polovině tohoto období odešel na trvalý odpočinek V. Švamberg. Další pracovníci byli pak ve svém snažení zaskočeni zábořem českých zemí nacistickým Němcem (1938, 1939) a následným uzavřením českých vysokých škol.

Brněnský univerzitní geografický ústav budoval organizačně velmi schopný i obětavý František Koláček. Zpočátku bylo k dispozici jen několik místností, koupí pozůstalosti zesnulého profesora Jindřicha Me-

telky se položil základ k ústavní knihovně a nezapomínalo se ani na mapovou sbírku. V celém meziválečném období byla v Brně na výši především fyzická geografie; ekonomická geografie se těšila podstatně menší pozornosti.

Bratislavská geografie získala stabilního vedoucího od r. 1929 do r. 1939 v Jiřím Královi a pak v Janu Hromádkovi, který se ve svém bádání zaměřoval na celou geografickou problematiku. Velkou pozornost věnoval terénnímu výzkumu.

Badatelská práce v geografii se odrazila i ve vydávání řady publikací. Na tehdejší dobu byl monumentálním dílem *Atlas republiky Československé*, který r. 1935 vydalo nakladatelství Orbis společně s Českou akademií věd a umění. Vytiskl jej Vojenský zeměpisný ústav, redakci měl J. Pantoflíček. V redakční radě byli zkušení geografové V. Švambera, F. Machát a také A. Boháč, V. Láska a C. Purkyně byli svým pracovním zaměřením geografii velmi blízcí. Na tvorbě tohoto atlasu se kromě zmíněných geografů dále podíleli pouze K. Kuchař a J. Pohl—Doberský. R. 1924 bylo dokončeno vydávání *Ottova zeměpisného atlasu*, který vycházel však téměř čtvrt století (od r. 1901).

V. Dědina redigoval vydávání desetisvazkové *Československé vlastivědy*, která vyšla v letech 1929—1936. Na tvorbě jejího obsahu se však podílelo jen málo geografů. Pouze první díl, *Příroda* (1930), měl geografický charakter a v díle desátém, *Osvěta* (1931), jsou tři geografické kapitoly (geomorfologická literatura, zeměpisná literatura a cestovatelství a cestopisy).

Z významnějších kompendií začala redakcí Františka Macháta vycházet od r. 1923 v druhém vydání dílo, na němž se podílel větší počet autorů, nazvané *Ilustrovaný zeměpis všech dílů světa*. Zahrnoval jak geografii všeobecnou, tak i regionální. Spis vyšel ve třech dílech a plně tři čtvrtiny textu se zabývaly oblastní geografii. V letech 1935—1936 vyšly v Olomouci dvoudílné *Přehledy zeměpisu* od J. Kunskeho a K. Mirvalda. Všeobecně geografická část je hodnotnější.

Z klimatologických prací zaslouží zmínky Hanzlíkovy *Základy meteorologie a klimatologie* z r. 1923, z druhé poloviny třicátých let pak řada příspěvků Bohuslava Hruďičky. Prvním souborným fyzickogeografickým kompendiem pro vysokoškolské studium se po předchozích drobnějších spisech V. J. Nováka stal Vitáskův trojdílný *Fyzický zeměpis*: I. díl *Ovzduší a vodstvo* (1934), II. díl *Pevnina* (1935), III. díl *Rostlinstvo a živočišstvo* (1939). Regionální geografii Československa se v tomto období věnovali především F. Koláček (*Zeměpis Československa*, 1934) a J. Hromádka, F. Koláček, J. Matějka a F. Štůla ve společné práci *Ilustrovaný zeměpis Československé republiky* (1938). Na sídelní geografii se zaměřili především V. Dvorský, J. Pohl—Doberský a F. Říkovský, jehož studie z r. 1939 *Základy k sídelnímu zeměpisu Československa* se v mnohém směru stala průkopnickou.

Nacistická okupace českých zemí nepříznivě zasáhla též do vědecké geografické činnosti. To mělo za následek i postupné omezování publikační činnosti až do konce druhé světové války.

Literatura:

ČERMÁK J. (1955): Budování vědecké geografie na Karlově universitě. Sborník ČSSZ 60:13—14, Praha.

- DOBERSKÝ J. (1955): Význam Československé společnosti zeměpisné pro vývoj našeho zeměpisu. Sborník ČSSZ 60:159—172, Praha.
- HÄUFLER V. (1967): Dějiny geografie na universitě Karlově 1348—1967. 422 str., UK, Praha.
- KUCHAŘ K. (1954): Referát o metodách, stavu prací a úkolech v kartografii. Sborník ČSSZ 59:13—22, Praha.
- KUCHAŘ K. (1958): Naše mapy odedávna do dneška. 128 str., NČSAV, Praha.
- KUCHAŘ K. (1967): Mapové prameny ke geografii Československa. Acta universitatis Carolinae, Geographica 1, str. 57—97, Praha.
- LUDWIG W. (1934): Die Geographie an der Deutschen Universität in Prag seit der Begründung des geographischen Lehrstuhles (1872—1932). 82 str., Praha.
- NOVÁK V. J. (1931): Literatura zeměpisná. Československá vlastivěda, díl 10, str. 505—516, Osvěta, Praha.
- ROUBÍK F. (1952, 1955): Soupis map českých zemí I., II., 318 a 320 str., NČSAV, Praha.
- Sborník ČSSZ (1918—1939), sv. 24—45, Praha.
- ŠALAMON B. (1926): Geografický ústav Karlovy university. Sborník prací věnovaných prof. Václavu Švambergovi. Str. 11—15, UK, Praha.
- TRÁVNÍČEK D. (1970): Přehled vývoje české historické geografie od založení České společnosti zeměpisné až do počátku druhé světové války. Historická geografie sv. 4, str. 164—178, ČSAV, Praha.
- VITÁSEK F. (1946): Za prof. Fr. Kolářkem, Fr. Říkovským a doc. B. Hrudičkou. Sborník ČSSZ 50:33—48, Praha.

(Pracoviště autora: katedra geografie přírodovědecké fakulty UJEP, Kotlářská 2, 611 37 Brno.)